

САМООРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЯКОСТІ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СОЦІОЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

В. А. Кавалеров

кандидат педагогічних наук, доцент,

директор Одеського інституту вдосконалення вчителів

У статті аналізується синергійний вплив форм власності на якість освіти. Акцентується увага на соціальних перетвореннях, зокрема аксіологічних, викликаних економічним характером соціальних інститутів. Адже економіка в наш час іманентна всім досягненням і суперечностям, які постали перед людиною та суспільством. В силу чого набуває необхідності дослідження економічного аспекту освіти вищих і середніх навчальних закладів. Яскравим показником реформи вищої освіти є рівень інноваційного виробництва. Інновації є механізмом розвитку економіки і освіти в цілому. Якість інноваційної діяльності обумовлюється здатністю навчального закладу своєчасно виявити проблеми і можливості розвитку освітньої системи. Модернізація освіти має на меті створення механізму її стійкого розвитку на інноваційній основі. Вирішення завдань модернізації дозволить цілеспрямовано формувати і розвивати інтелектуальний капітал суспільства, оптимізувати систему його управління, підвищити конкурентоспроможність вітчизняної системи і конкретних навчальних закладів.

Ключові слова: синергетика, освіта, педагогіка, цінності, вартість, економіка, інновація, модернізація.

Характерною ознакою сучасної цивілізації є підкреслено вартісний (в економічному розумінні цього терміну) характер всіх без виключення соціальних інститутів. Ті з них, цінності яких не співмірні з вимогами економічного суспільства, поступово відмирають. Відтак, окрім позитивних наслідків фінансової економіки, людство стикається і з її негативними проявами, зокрема у сфері освіти. Водночас, для подолання відповідних проблем може застосовуватися саме економіко-орієнтований підхід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні засади реорганізації системи освіти подані в теоретичних роботах В. Кременя, Б. Бернфельда, В. Куценко. Аксіологічні виміри освіти в умовах фінансової економіки досліджуються в працях М. Решетнікова, В. Грішина.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Переважна більшість наукових робіт з даної проблематики присвячена суто теоретичним засадам економічних трансформацій в освіті. Водночас, ігноруються впливи економіки на якісну трансформацію освіти з синергетичної точки зору.

Отже, метою даної статті є виявлення і характеристика синергетичного менеджменту освітнього процесу з урахуванням економічної специфіки сучасних соціальних трансформацій.

Однією з найвизначніших ознак сучасної цивілізації є підкреслено вартісний характер всіх без виключення соціальних інститутів,

який суттєво змінює суспільні відносини. «За визначенням А. Сміта, homo economicus – егоїст і прагматик. Чи є в такому разі поряд із нею місце поету і мудрецю? Як бути з духовністю, дефіцит якої болісно позначається на житті суспільства?» [2], – ставить риторичне питання академік В. Кремень. Він підкреслює економічне домінування у аксіологічному просторі сучасності: «Нині ми перебуваємо в полі доміанти економічного виміру всіх аспектів соціокультурного життя. Економіка тепер – суддя всіх політичних та соціальних проблем і суперечностей, які постали перед людиною і суспільством» [2]. Вчений ілюструє вищезгадане твердження прикладом: чотири-три десятиріччя тому найпопулярнішими серед абітурієнтів були спеціальності, пов'язані з природничими науками: «Усі хотіли стати фізиками, математиками, інженерами, хіміками і вже потім – філологами, економістами, істориками, журналістами. Фах економіста, звичайно, мав свій рейтинг, але не такий високий, як тепер, у нашому суспільстві. Серед загальної кількості наявних на цей час вузів в Україні значна кількість їх – економічні або так чи інакше причетні до економіки, оскільки мають ліцензії на підготовку менеджерів, маркетологів, банкірів, бухгалтерів, фінансистів, аудиторів тощо. Річ у тому, що, крім основних вимірів суспільного буття – технологічного, інформаційного, екологічного, технократичного тощо, ми є свідками прирощення темпів розвитку етосу економічного, який став визначальним

для сучасної цивілізації» [2]. Таким чином, освіта стає економічно детермінованою. Як свідчать сучасні дослідження в галузі психології, зростає небезпечна для суспільства тенденція вибору молоддю подальшої професії не з огляду на власні здібності та вподобання, а з огляду на майбутню заробітну платню [4, 18]. Таким чином, знищується мотивація до освіти, а відтак знищується якість фахівців, яких випускають університети.

Ринкова економіка постає основним сенсом сучасного прогресу, що відсуває звичні духовно-культурні цінності на другий план. Водночас необхідно зазначити, що ринкова економіка ґрунтується на багатій духовній традиції, що неодноразово зазначали класики економічної, філософської та соціологічної думки. Проте традиційні дискурси вульгаризують розуміння ринкової економіки та капіталізму, подаючи їх у цілому як експлуаторський лад, визначаючи існування сучасної України як період «дикого капіталізму», який начебто є невідворотним періодом в існуванні кожного суспільства. Це призводить до спотворення економічних детермінацій буття, втрати людиноцентричного начала, узалежнення людини від зовнішніх чинників. Без руйнування таких стереотипів досягнути українським суспільством економічного успіху неможливо. І одним із перших стереотипів, який повинен бути переглянутий, є переконання: «освіта – не товар». Але наскільки це відповідає сучасності?

Як відомо, Україна є послідовним учасником Болонського процесу, який передбачає уніфікацію європейського освітнього простору. Метою Болонської угоди, окрім усіх інших, є створення конкурентоздатного ринку вищої освіти. «Саме тому найбільш активні учасники на ринку освітніх послуг значно розширюють, наприклад, обсяги програм, що викладаються англійською мовою. Такий підхід дає змогу студентам із різних країн визначити найбільш доцільні для них навчальні програми й одержати освіту, що відповідає певним стандартам якості. Слід відзначити, що на Заході вже давно розглядають освіту як галузь економіки. У США вона займає 5 місце серед інших галузей економіки; наприкінці ХХ ст. освітня галузь принесла прибуток у \$ 265 млрд і забезпечила роботою 4 млн людей. Уже ці факти свідчать, що завдяки своїй позабюджетній діяльності система навчальних закладів (державних і приватних) ефективно вплетена в систему економічних відносин. Саме цей аспект, на нашу думку, повинен стати об'єктом ґрунтовного дослідження

української економіки освіти» [5, 17], – відзначають О. Фомкіна та Л. Нічуговська.

Таким чином, набуває необхідності дослідження як економічного аспекту освіти вищих навчальних закладів, так і вивчення економічних основ шкільної освіти. Яскравим показником необхідності реформи вищої освіти є падіння рівня інноваційного виробництва в Україні. Щороку посилюється негативна тенденція відносно випуску українськими підприємствами нових типів продукції. «Однією з причин цього, на нашу думку, є недооцінка, що має місце останніми роками, значення фундаментальних досліджень як теоретичної бази для здійснення прикладних досліджень і розроблення сучасних інноваційних технологій. Зрозуміло, що сьогодні без глибоко обґрунтованої концептуально-методологічної бази і поступального розвитку фундаментальних теоретичних наукових досліджень не обійтись» [3, 102], – зазначає В. Куценко. «Так, поява інноваційних технологій, їх продуктивна адаптація і міжгалузева інтеграція у сферах виробництва передбачає одночасно синхронне проведення теоретичних розробок. Перехід на інноваційний шлях економічного розвитку передбачає, крім того, масштабні інвестиції в людський капітал, оскільки розвиток людини є основною метою та необхідною умовою прогресу сучасного суспільства. І тут важливу роль відіграє освіта, яка є стратегічним ресурсом країни, важливим показником людського розвитку» [3, 103], – підкреслює дослідник.

Для вирішення даних проблем існує декілька стратегій. Так, деякі дослідники наполягають на необхідності вдосконалення підготовки випускників до нових економічних реалій, а саме: надати особистості свободу у виборі освітніх траєкторій відповідно до її здібностей, запитів й можливостей; урахувати потреби замовників професійних кадрів у підготовці мобільних, орієнтованих на ринкові відносини спеціалістів; сприяти розвитку демократичних свобод у діяльності професійних освітніх закладів, які створюють свої оригінальні програми навчання та виховання тощо [3, 105]. «Основною рисою сьогоднішньої підготовки кадрів є її диверсифікація, що зумовлено змінами соціально-економічних умов і ринку праці (підвищенням соціального попиту на більш високий рівень професійних знань і необхідністю задоволення зростаючих потреб населення); попитом на ринку робочої сили, що постійно змінюється, і прийнятими навчальними закладами заходами щодо підготовки спеціалістів у нових професійних галузях із урахуванням реструктуризації та

глобалізації економіки» [3, 105], – зазначає В. Куценко.

Важливість інноваційного потенціалу (від лат. *potentio* – сила, запаси, джерела, тобто сукупність взаємопов'язаних умов, факторів, ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності, результатом яких є практичне використання, впровадження в господарську практику нововведень), у розвитку економіки ніхто не заперечує. Інновації розглядаються як механізм розвитку економіки в цілому. Інноваційна діяльність, інноваційний розвиток економіки, зрозуміло, пов'язані із залученням до цього процесу висококваліфікованих фахівців (у першу чергу до високотехнічного сектору економіки); необхідністю підвищення освітнього потенціалу, який є фундаментом інноваційної економіки; шляхом розвитку мережі закладів освіти всіх рівнів (від дошкільної до системи професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації); розвитком та використанням інформаційних ресурсів як провідного чинника виробництва. З цією метою необхідно активніше розвивати комунікації, створювати умови для підвищення рівня інформатизації та комп'ютеризації економіки. Світовий досвід свідчить, що інноваційна діяльність є результативною тоді, коли вона здійснюється паралельно з маркетинговою діяльністю, яка формує відповідного споживача [6, 105].

Варто зазначити, що поєднання освіти із виробничою практикою особливо не сприяє отриманню студентами значних успіхів. На профільних підприємствах навчання студентів досягає значних успіхів тоді, коли навчальні заклади координують свої зусилля з промисловцями. Таким чином, сучасні погляди на майбутнє суспільства ґрунтуються на уявленні про зумовленість розвитку і вдосконалення самої людини як особистості та як працівника. Це ставить основним завданням виявлення довгих і складних ланок особистих і суспільних потреб, у тому числі в створенні сприятливого середовища існування, підтримки здоров'я, зростанні інформованості, постійному підвищенні інтелектуального рівня. Відповідно на вершині потреб (і в ринковій привабливості бізнес-структур, що забезпечують задоволення цих потреб) стають послуги освіти, телекомунікацій, охорони здоров'я, готельний і туристичний бізнес. Сфера сервісу (послуг) більшою мірою пов'язана з вирішенням соціальних проблем. Включення, вбудовування цих проблем в методологію ринкових стосунків вимагає специфіки розгляду надання послуг з позиції різних перспектив бізнесу, стратегічних напрямів, умов функціонування сервісних організацій. Більша частина цих цілей має

безпосереднє відношення до соціального розвитку регіону. Враховуючи, що ключовою метою соціального розвитку країни є зростання якості життя населення, розвиток соціальної сфери, з одного боку, спрямований на підвищення соціальної якості людського потенціалу, а з іншого – на забезпечення необхідної для нормального ходу економічних процесів соціальної стабільності в суспільстві.

Таким чином, соціальна сфера знаходить свій прояв як у соціальній інфраструктурі та комплексі відповідних галузей, що представляє її, так і в тому соціокультурному просторі, в якому реально діє індивід, де відбувається його спілкування, взаємодія, численні суспільні зв'язки. У США, більшості країн Європи наука, як правило, розвивається в університетах, що забезпечує не лише підготовку висококваліфікованих кадрів, високий інноваційний розвиток економіки, але й добробут населення. Щоправда, останнім часом і в цих країнах наука нерідко зосереджується в незалежних від університетів наукових установах. Відтак, *модернізація освіти спрямована на створення умов, що мотивують більш повне використання інноваційного потенціалу вищих навчальних закладів, які своєю інноваційною діяльністю покликані не лише прискорити економічне зростання, але й надати йому нової якості.*

Останнім часом одним із показників діяльності ВНЗ при їх акредитації є показник використання інноваційних методів в освітньому процесі. Сучасний етап розвитку вищої освіти полягає в тому, що підвищення вимог до рівня підготовки фахівців викликало сплеск інноваційної активності вищих навчальних закладів. Останнє пов'язано, перш за все, з реалізацією Болонської системи, введенням кредитно-модульної системи тощо. Проте це поки що *стосується методів підготовки кадрів, а не її результатів* [3, 106].

Варто зауважити, що українські вищі навчальні заклади прагнуть до підвищення якості інноваційної діяльності. Як стверджує В. Лазарєв, якість інноваційної діяльності – це: увага до об'єктивних потреб змін, тобто здатність навчального закладу своєчасно виявити проблеми; чутливість до можливостей розвитку; упроваджувальний потенціал, тобто здатність ефективно використовувати можливості для покращення освітньої системи; відношення між потенційно можливими і фактично реалізованими змінами в педагогічній системі освітнього закладу тощо. Модернізація ж освіти має на меті *створення механізму її стійкого розвитку на інноваційній основі* [1]. Тому сьогодні вітчизняна освіта відчуває брак висококваліфікованих

кадрів. І причина цього в першу чергу – економічна, адже за таких умов оплати праці працювати в освіті стає неprestижним.

Проте, незважаючи на численні наукові і прикладні напрацювання, питанням оцінки інтелектуального капіталу ВНЗ приділяється недостатньої уваги. В основному він розглядається з позицій ресурсного підходу як певна сукупність інтелектуальних ресурсів, і значно менше – як здатність реалізувати ці ресурси, тобто як потенціал інтелектуального капіталу. Окрім того, існуюче неоднозначне тлумачення структури інтелектуального капіталу ВНЗ й підходів до його оцінки ускладнює управління його реалізацією й розвитком, приводить до вибору неадекватних існуючим умовам стратегій розвитку. Вирішення цих проблем надасть можливість цілеспрямовано формувати й розвивати інтелектуальний капітал ВНЗ, оптимізувати систему його управління, знизити ступінь ризику й підвищити обґрунтованість і оперативність управлінських рішень, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної системи освіти і конкретних ВНЗ.

Отже, синергетичний підхід до освіти передбачає дослідження системи освіти в

усій її складності, з урахуванням усіх її самоорганізаційних потенцій. Таким чином, одним з об'єктів дослідження стають фінансові та економічні засади освіти, оскільки саме вони актуалізують інноваційність, якнайширше застосування евристичних методів в педагогіці. Без розуміння складності та здатності до самоорганізаційної економіки освіти, зрозуміти синергетичні основи трансформації педагогіки з урахуванням філософських її аспектів не видається можливим. Синергетичний менеджмент розкриватиме низку форм ціннісного прояву сучасного буття: економічну, соціальну, організаційну. У рамках даного дослідження показано, як ці форми власності впливають на зміст та якість освіти у синергетичному аспекті.

Практичне застосування результатів дослідження. Дане дослідження може бути використане як для загальнотеоретичних цілей, зокрема, для розроблення методик викладання сучасної філософії освіти, так і для безпосередньої організації навчального процесу з урахуванням економічних детермінант розвитку соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гришин В. В.* Управление инновационной деятельностью в условиях модернизации национальной экономики / В. В. Гришин. – М. : Дашков и К, 2009. – 368 с.
2. *Кремень В.* Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації [Електронний ресурс] / В. Кремень // Дзеркало тижня. – 2010. – № 40. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/48163>. – Назва з екрану.
3. *Куценко В. І.* Співпраця освіти та науки у розбудові інноваційної економіки / В. І. Куценко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2010. – № 2.– С. 100-107.
4. *Немов Р. С.* Психология образования / Р. С. Немов. – М. : Прогресс, 1995. – 495 с.
5. *Нічуговська Л. І., Фомкіна О. Г.* Економіка освіти в контексті глобалізації / Л. І. Нічуговська, О. Г. Фомкіна // Постметодика. – 2007. – № 72. – С.15-18.
6. *Решетников М. Т.* Инновационные образовательные технологии в вузе как объект внешней экспертизы / М. Т. Решетников // Внедрение европейских стандартов и рекомендаций для систем гарантии и качества образования. – М., 2008 – С.100-110.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2012 р.